

ISSN 0558 - 1125

УДК 634 : 631. 11

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСТВА В САДІВНИЦТВІ УКРАЇНИ

П.В. КОНДРАТЕНКО, доктор с.-г. наук, професор, академік НААН України, радник дирекції

Т.Є. КОНДРАТЕНКО, доктор с.-г. наук, професор, головний науковий співробітник

Л.О. БАРАБАШ, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, завідувача відділом

Інститут садівництва НААН, 03027, Київ-27, Садова, 23; e-mail: kondratenko.pv@ukr.net

Проаналізовано світовий досвід формування підходів до виробництва садівничої продукції у фермерських господарствах. Розглянуто питання сучасного фермерського руху в Україні. Показано переваги та недоліки сімейних ферм по відношенню до великих сільськогосподарських підприємств в організації праці, ставленні працівників до своїх обов'язків, зацікавленості в отриманні прибутків. Запропоновано концептуальні положення стратегії фермерства та посилення його ролі в розвитку галузі садівництва в нашій країні.

Ключові слова: фермерство, підприємництво, кооперація, досвід, організація праці, об'єднання, прибуток, ринок, продукція садівництва, стратегія господарств.

Фермерство є важливим напрямком підприємницької діяльності в сільському господарстві. Світовий досвід показує, що вагомим структурним елементом, фундаментом продовольчої системи є сімейні фермерські господарства. Економічна самостійність і спрощений механізм привласнення вкладеної праці сприяють формуванню реального господаря, котрий не тільки прагне отримати максимум прибутку, але й зацікавлений у відповідальному ставленні до землі та використанні інновацій. У фермерських господарствах високі результати досягаються значною мірою, завдяки поєднанню функцій власника, працівника та управлінця в одній особі, що є потужним мотиваційним фактором підвищення ефективності виробництва.

А.В. Чайанов ще в 1925 році писав, що «переваги, які величина господарства і удосконалена техніка дають у землеробстві не такі великі, як переваги, досягнуті від них у промисловості. Дрібні технічно слабкі господарства можуть у сільському господарстві чинити великий опір своїм великим конкурентам» [2]. Часто прибуток, отриманий у великих сільськогосподарських підприємствах, через значну кількість працюючих, настільки малий, що не завжди може покрити витрати на найом робочої сили. Врахувати таку ситуацію практично неможливо, оскільки проблема виражається не стільки в розмірах виплаченої заробітної плати, скільки в якості праці, тому що ставлення до роботи найманого робітника дуже відрізняється від сімейного фермера. Останній

ініціативніший у роботі порівняно з першим, у нього є внутрішні стимули для високоефективної праці без контролю з боку. Адже фермер зосереджує свої сили та вміння на тих ділянках, де вданий момент його праця забезпечує найбільшу віддачу. При цьому в сімейному фермерстві важко провести межу між працею та відпочинком тому, що більшість фермерів живе за місцем роботи і працює на себе. Це й є причиною істотних відмінностей в ефективності праці між членами фермерської сім'ї та найманими працівниками.

Останнім часом у світі істотно змінилися підходи у формах організації підприємств аграрного сектору. Досвід зарубіжних країн показує, що акціонерні товариства або корпорації утворюються в тих галузях сільського господарства, де умови виробництва та реалізації продукції дозволяють отримувати найбільші прибутки. В садівництві, овочівництві, тепличних господарствах, птахівництві частка великих ферм складає 4-5, а в загальному обсязі реалізації продукції близько 45%. Більшість таких об'єднань самостійно проводить переробку та реалізацію виробленої продукції. Сімейні ферми та їх кооперативи організуються в менш прибуткових галузях, таких як молочна, зернова, свинарство.

На Україні, як і за кордоном, в останні роки фермерство все більше спрямовує свою діяльність на трудомісткіші та прибутковіші напрями, такі як виробництво плодоягідної продукції. В цій категорії господарств на відміну від інших сільськогосподарських підприємств країни постійно збільшується загальна площа плодкових і ягідних насаджень, яка нині досягла 14,9 тис. га. У 2009-2013 рр. у фермерських господарствах щорічно висаджувалося в середньому 1025 га, або 26,3% всіх закладених садів і ягідників. Таким чином, завдяки розширенню їх площ та поступовому нарощуванню продуктивності, частка таких підприємств у виробництві плодів і ягід зросла до 12,9%, або 57,4 тис. т (табл.).

Садівницькі фермерські господарства віддають перевагу вирощуванню зерняткових культур (93,2%), на кісточкові та ягідні припадають відповідно 4,2 і 2,6, а на горіхоплідні – лише 0,03%.

Найбільш активно фермерство розвивається у Вінницькій та Чернівецькій областях. Так, у 2013 р. у місцевих фермерських підприємствах було зосереджено відповідно 3,1 та 2,2 тис. га плодкових і ягідних насаджень, або 20,8 та 14,8% всіх площ, а зібрано 16,2 та 13,8 тис. т плодів і ягід, або 28,3 та 24,1% всієї продукції.

Результати господарської діяльності окремих фермерських підприємств свідчать про їх прибутковість і життєздатність. Так, у приватному господарстві «Яблуневий сад» в с. Шевченкове Звенигородського району Черкаської області є інтенсивний сад на площі 3 га, у кожний гектар якого вкладено близько 90 - 100 тис. грн. і побудовано сховище для яблук за власні кошти. В

результаті, незважаючи на природні ризики (заморозки, град тощо), практично щороку отримуються стабільні прибутки, обсяг яких за 15 років передбачається в розмірі 450 тис. доларів.

Динаміка площ, урожайність і виробництво плодів і ягід у фермерських господарствах України*,
1996- 2013рр.

Роки	Площа плодових і ягідних насаджень, тис. га		Урожайність, т/га	Валовий збір плодів і ягід, тис. т	% до усіх сільськогосподарських підприємств	
	загальна	плодоносна			загальна площа	валовий збір
1996-2000	2,4	1,5	0,87	1,3	0,7	0,4
2001-2005	7,1	5,1	1,37	7,0	3,7	3,1
2006-2010	11,0	6,9	3,09	21,3	10,1	10,0
2011	12,8	7,9	4,8	38,5	14,0	12,9
2012	13,9	8,8	4,9	43,8	15,4	11,9
2013	14,9	9,8	5,8	57,3	16,9	12,9

*Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Проте сьогодні існує багато об'єктивних і суб'єктивних чинників, що негативно впливають на розвиток підприємництва в аграрній сфері. Часто через низьку якість землі, переданої фермерам, потрібні великі затрати для меліоративних робіт і створення транспортної інфраструктури. Державна підтримка в цій галузі явно недостатня ні за величиною виділених коштів, ні за термінами надходження.

Більшість фермерських господарств не мала в розпорядженні вільних грошових коштів для організації своєї оптимальної структури. Технічне оснащення у великій мірі залежало від отримання кредитів, які часто були більшими від особистих заощаджень, що призводило до великого ризику існування підприємства.

У фермерському садівничому русі України більшість складають сімейні господарства, власники котрих абсолютно не підготовлені до того, щоб виступати в ролі продавців своєї продукції, не вмюють укласти договори на постачання, не знають їх юридичних аспектів. Тому вступ фермерів у ринкове середовище вимагає від них як економічного, так і юридичного навчання.

Оскільки своєчасне проведення агротехнічних заходів на сімейних фермах ускладнене їх низькою технічною осначеністю, фермери кооперуються один з одним, але хоч роботи проводять

спільно, все ж таки вони залишаються юридично самостійними і при розбіжності інтересів можуть у будь-який момент припинити сумісну діяльність.

Скрутне фінансове становище більшості фермерських підприємств змушує фермерів економити на соціальних витратах. Багато з них не платять обов'язкові внески до Державного пенсійного фонду, оскільки не враховують у собівартості продукції затрати власної праці. Дуже слабо налагоджено медичне обслуговування сімейних фермерських господарств.

Опитування фермерів показує, що вони часто скаржаться на великий бюрократичний апарат на місцях і надмірну кількість непотрібних перевірок. Більшість із них відмічає негативну роль місцевих адміністрацій в розподілі кредитів, оскільки при цьому нерідко віддається перевага великим корпораціям і об'єднанням, а фермерські підприємства залишаються поза увагою. Дуже болюче питання для фермерства - це умови, за яких стало дуже важко або просто неможливо орендувати садівничу техніку.

Ринок садівницької продукції сіл і невеликих міст, віддалених від великих промислових центрів, безперспективний для фермерів, по-перше, тому що практично всі жителі цих місць забезпечують себе вказаними продуктами за рахунок власних присадибних садів, по-друге, через недостачу вільних робочих рук, часту відсутність необхідного і спеціалізованого транспорту, великі накладні витрати та ще й загрозу рекету. Тому тільки незначна частина фермерів може самостійно продати свою продукцію на ринках вказаних місцевостей.

Один із перспективних шляхів вирішення проблеми збуту продуктів садівництва – створення власної переробної бази. Відчуваючи це, більшість фермерів бачить вихід у кооперуванні незалежно від обсягів виробництва.

Конкуренція на ринку садівницької продукції майже повністю набула цінового характеру. Так, для фермерства конкурентами стали великі корпорації та об'єднання і більшою мірою – продукти, що імпортуються. Дуже часто від фермерів надходять скарги на низькі ціни та якість імпортованих саджанців плодових і ягідних культур, які часто нижчі за рівень собівартості садивного матеріалу, вирощеного у фермерських господарствах.

Ціною гігантських зусиль, обмеження особистого споживання та дуже економного використання ресурсів, ці підприємства змогли закласти основу для свого розвитку в майбутньому. Незважаючи на всі труднощі, для переважної більшості фермерів найважливішим є можливість виявити себе, самостійність в ухваленні рішень і відповідальність за результат, що обумовлює високу міру задоволеності своєю працею. Враховуючи це, для успішного розвитку вітчизняного фермерства важливим є вивчення досвіду розвинених країн ринкової економіки, де сільськогосподарське виробництво в сучасних умовах характеризується таким чином:

- основним виробником продукції є фермерські господарства, котрі розвиваються під впливом інноваційних процесів;
- спеціалізація та концентрація виробництва з метою економії витрат і забезпечення максимального прибутку;
- функціонування мережі спеціальних фондів з метою пільгового кредитування підприємств і надання їм фінансової допомоги у скрутних становищах;
- стимулювання та підтримка фермерства через субсидії і дотації з державного бюджету;
- пільгове оподаткування доходів цієї категорії господарств, яке носить разовий характер;
- інтенсифікація виробництва шляхом збільшення інвестицій з розрахунку на одне підприємство і на одного працюючого та зростання продуктивності праці;
- кооперація та інтеграція сільськогосподарських підприємств в рамках аграрно-промислового та продовольчого комплексів [1].

У країнах ЄС створено чітку систему кредитування фермерів, завдяки якій здійснюється регулювання виробництва в сільському господарстві. В разі посухи, повені та інших стихійних явищ збитки відшкодовуються з коштів страхових кредитних фондів галузі. З метою надання допомоги фермерським господарствам при фінансових труднощах у цих державах функціонують філіали Європейського фонду для соціального розвитку, Європейського соціального фонду, Європейського фонду вирівнювання і гарантій.

Оскільки у садівничих підприємствах більшості країн Західної Європи переважають невеликі площі садів і ягідників (у межах 5-20 га), з метою спільного використання спеціалізованої техніки, виробничих споруд, зокрема плодосховищ і холодильників, як уже сказано, фермери кооперуються між собою. На цій основі формується високоефективна організаційна структура, що набуває технологічних ознак, притаманних великим спеціалізованим садівничим господарствам. Наприклад, у Нідерландах в кооперативи об'єднані всі фермери. Один з найбільших – “Фрут Мастер груп”, який веде свою історію з 1904 року. В ньому близько 1000 учасників, у т.ч. 600 – фермери-садівники. Свою діяльність вони здійснюють на основі вузької спеціалізації: виключно вирощування продукції та її сортування, упаковка, переробка чи лише продаж. Усі підприємства сплачують внески та є рівноправними членами кооперативу. Крім об'єднання фермерів, яке на загальних зборах вирішує поточні питання виробництва, зберігання, сортування продукції тощо, в такій організації діє ще й аукціон, на якому її можна продати.

У плані вдосконалення форм агропромислової інтеграції цікавим є досвід США. В цій країні на даний час у виробництві фруктів сформувався вертикально інтегрований комплекс галузей (сільське господарство, матеріально-технічне постачання, сфера обслуговування, переробка та

інфраструктура), де функції організації, управління та контролю над виробництвом і збутом продукції здійснюють монополії (передусім, сортувально-пакувальні і торгові фірми), а ферми перетворилися у постачальників певної сировини для промисловості і торгівлі.

Як стверджує Морозов М.М., економічні та виробничі зміни, що відбулися в садівництві США після другої світової війни, зокрема, підвищення концентрації та спеціалізації виробництва, створили сприятливі передумови для залучення цієї галузі у сферу діяльності промислово-торговельного капіталу та організації під його контролем різних форм агропромислових об'єднань на основі прямих зв'язків і контрактів з садівничими фермами. Масштаби контрактації набули значних розмірів і, згідно з сільськогосподарським переписом, уже на початку 70-х років 1/3 всіх садівницьких підприємств США уклали контракти, з них половину на виробництво продукції. Велике значення мали різні угоди по збуту. Майже 60% усіх договорів укладалися в рамках кооперативів.

Контрактна форма організації роботи в садівничих агропромислових об'єднаннях була ефективнішою у порівнянні з веденням виробництва на власних площах на базі найманої робочої сили. Вирощування фруктів, які мають природну схильність швидко псуватися, - досить трудомістка справа, котра вимагає великого досвіду і кропіткої праці і пов'язана із значним ризиком і втратами. Фірми – інтегратори умисно намагаються зберегти фермерські господарства на своїй землі або надати їм тривалу оренду, щоб самим не ризикувати з вкладеннями у виробництво.

Контракти регламентують усю господарську діяльність фермера, оскільки він працює за програмою, реалізація якої систематично контролюється фірмою. Цей контроль обумовлений тим, що фірма виділяє фермеру у кредит грошові кошти, садивний матеріал, добрива, отрутохімікати і надає науково-технічну допомогу. Договором передбачені чітко встановлені умови щодо використання кредиту і поставок фермером продукції (обсяг, якість, строки), а також штрафні санкції за їх порушення. Оплата за контрактом стимулює підвищення показників виробництва та якості продукції. Така організація роботи забезпечує агропромисловим об'єднанням отримання стандартної сировини та високі прибутки.

В нашій країні створено Асоціацію фермерів та приватних землевласників України – незалежну самоврядну громадську організацію. Вона захищає інтереси понад 40 тисяч фермерських і майже 4 млн. особистих селянських господарств. Асоціація сприяє розвитку масового фермерського руху та здійснює громадський контроль за діяльністю влади по додержанню прав і законних інтересів фермерів та селян-землевласників. Щодо українського державного фонду підтримки фермерських господарств, то сьогодні це – чи не єдина організація,

котра надає фермерам безвідсоткові кредити на суму до 250 тис. грн., але віддає пріоритет тим аграріям, які хочуть розвивати тваринництво.

У Львівській області діє проект “Агро-Львів”, котрий допомагає малим і середнім господарствам, кооперативам і громадянам, які виробляють чи переробляють плодово-овочеву та молочну продукцію. Критерії, за якими відбирається садівниче фермерське підприємство, – це наявність не менше 5 га під плодовими насадженнями або 1 га під ягідниками. Грант надається на умовах співфінансування. У плодово-овочевих господарствах пріоритетом для фінансування є наявність обладнання для післязбиральної обробки, сортування, пакування, переробки. На такі потреби проект виділяє близько 40% коштів.

У 2008-2013 рр. у Запорізькій області було реалізовано Український проект розвитку плодоовочівництва, фінансування якого здійснювалося канадським урядом. Основна мета – забезпечити збільшення доходів у невеликих господарствах фермерів і селян-одноосібників. Стати учасниками цього проекту могли аграрії, що займаються вирощуванням овочів у закритому ґрунті, ягід, винограду, лікарських трав. Крім інформаційної підтримки, надавалась матеріальна допомога. Учасники проекту могли отримати кредит для придбання сільгосптехніки, будівництва теплиць, закупівлі насіння чи саджанців під 3-5% річних, причому без будь-яких комісій, заставного майна і довідок про доходи [3].

Слід зазначити, що в кожній області також функціонують власні регіональні програми підтримки аграрного сектору. Однак позиція фермерських господарств поки що залишається вкрай незадовільною, оскільки більшість із них не підпадає під механізм дії зазначених програм. З боку держави відсутня довгострокова фінансова підтримка господарств з низькими процентними ставками.

Таким чином, основними концептуальними положеннями стратегії розвитку фермерства та посилення його ролі в розвитку галузі садівництва є:

- подальша інтенсифікація виробництва у фермерських підприємствах, що в кінцевому результаті забезпечить цінову конкуренцію товарів на ринку;
- створення умов для виробництва в цих господарствах органічної продукції, котра сьогодні користується попитом на зовнішньому та внутрішньому ринках;
- поглиблення інтеграційних процесів і кооперування у виробництві, зберіганні, переробці та збуті плодоягідної продукції, забезпеченні фермерів засобами виробництва та сервісними послугами;
- удосконалення на регіональному та державному рівні системи економічних відносин і державної підтримки фермерства.

Протягом багатьох років держава приймала велику кількість нормативно-правових актів, які немовби сприяють розвитку фермерства та всього агропромислового комплексу. Але необхідно визнати, що сьогодні недостатньо ефективно працюючих державних актів, оскільки багато з них застаріли і потребують перегляду і виправлення.

Тому державі потрібно приділяти значно більше уваги розвитку фермерського руху. Чим оперативніше будуть прийняті відповідні рішення, а головне, визначені дії по покращенню ситуації, тим швидше сільське господарство вийде на гідний рівень розвитку.

Список використаної літератури

1. Канінський П.К. Розвиток фермерства в країнах Євросоюзу, його фінансування й оподаткування // Облік і фінанси АПК. – 2005. [http:// magazine.faaf.ua/content/view/85/35/](http://magazine.faaf.ua/content/view/85/35/).
2. Чаянов А. В. Краткий курс кооперации. - М.: Кооперативное издательство, 1925. - С.5.
3. <http://www.ridneselo.com/node/4492> 13/03/2013.

STATE AND PROMISES OF THE FARMING DEVELOPMENT IN THE HORTICULTURE OF UKRAINE

P.V. KONDRATENKO, Doctor, Professor, Academician of NAAS of Ukraine, Councillor of the Administration

T.Y. KONDRATENKO, Doctor, Professor, Principal Research Worker

L.O. BARABASH, PhD, Senior Research Worker, Head of the Department

Institute of Horticulture, NAAS, 03027 Kyiv -27, 23 Sadova st.; e-mail: kondratenko.pv@ukr.net

The authors have analysed the world's experience of the formation of approaches to the production of the horticultural products in farmer's enterprises, considered the problems of the present day farming movement in Ukraine, demonstrated the advantages and flaws of family farms in comparison with great agricultural enterprises in the business organization, attitude of co-workers to their duties, their interest in gaining profit. The conceptual clauses of the farming strategy have been proposed as well as its role strengthening in the horticultural branch development in our country.

Key words: farming, entrepreneurship, cooperation, amalgamation, profit, market, horticultural products.

СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ФЕРМЕРСТВА В САДОВОДСТВЕ УКРАИНЫ

П.В. КОНДРАТЕНКО, доктор с.-х. наук, профессор, академик НААН Украины, советник дирекции

Т.Е. КОНДРАТЕНКО, доктор с.-х. наук, профессор, главный научный сотрудник

Л.А. БАРАБАШ, кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, заведующая отделом

Институт садоводства НААН, 03027, Киев -27, Садовая, 23; e-mail: kondratenko.pv@ukr.net

Украина

Проанализирован мировой опыт формирования подходов к производству садоводческой продукции в фермерских хозяйствах. Рассмотрен вопрос современного состояния фермерского движения в Украине. Показаны преимущества и недостатки семейных ферм относительно больших сельскохозяйственных предприятий в организации труда, отношении работников к своим обязанностям, заинтересованности в получении прибыли. Предложены основные концептуальные положения стратегии фермерства и усиления его роли в отрасли садоводства в нашей стране.

Ключевые слова: фермерство, предпринимательство, кооперация, опыт, организация труда, объединение, прибыль, рынок, продукция садоводства, стратегия хозяйств.

Одержано редколегією 04. 02. 2015